

Co się zdarzyło 80 lat temu

1 września 1939 r., o godz. 4.47 nad ranem, na starym niemieckim pancerniku „Schleswig-Holstein”, zacumowanym przy półwyspie Westerplatte opodal Gdańska, padła komenda: Feuerlaubnis! (ognia). W ciągu siedmiu minut na polską Wojskową Składową Tranzytową spadło 8 pocisków kalibru 28 cm, 59 pocisków kalibru 15 cm oraz 600 pocisków kalibru 20 mm. Zaczęła się wojna.

Co doprowadziło do napaści Niemiec na Polskę, a w efekcie do wybuchu drugiej wojny światowej? Przecież nie to, że Polska odmówiła Adolfowi Hitlerowi przyłączenia Gdańska do III Rzeszy i budowy eksterytorialnej autostrady przez własne terytorium. To dla führera był tylko pretekst, a nie powód do ataku.

Powody wybuchu wojny były o wiele głębsze. Dlaczego zatem do niej doszło? Czy katastrofy można było uniknąć? Kto i jakie popełnił błędy? Te pytania postawiliśmy przed 10 laty, gdy przygotowaliśmy szósty wówczas tom z naszej popularnonaukowej serii „Pomocników Historycznych” (tak na marginesie – przez tę minioną dekadę dorzuciliśmy do kolekcji 40 tytułów). Autorzy artykułów odsłanili wówczas krok po kroku przyczyny implozji porządku na Starym Kontynencie. Opowiedzieli, jak splót wielu zjawisk stworzył sieć, w którą zaplątały się państwa Europy. Ostatecznie ustanowiony po Wielkiej Wojnie porządek wersalski nie wytrzymał próby czasu i już po 20 latach obowiązywania rozpadł się.

Odpowiedzi wówczas udzielonych (na pytanie o najgłębsze przyczyny wojny) czas nie unieważnił. Bieżące spory polityczne dotyczą raczej sposobu widzenia samej II wojny światowej (co się zapewne z dużą mocą ujawni w 2020 r., w kolejną rocznicę jej zakończenia), a nie jej podglebia. Dlatego postanowiliśmy wznowić, bez zmian, tamto wydanie „Pomocnika”. Bo to też dobra okazja, by przepowiedzieć sobie (a także kolejnym, nowym czytelnikom) raz jeszcze dorobek II RP – wszak wojna przerwała krótki żywot dopiero co odrodzonej Polski. I porównać uzbrojenie wojsk, doktryny strategiczne, poziom wykształcenia oraz organizację armii szykujących się do wielkiej rozprawy.

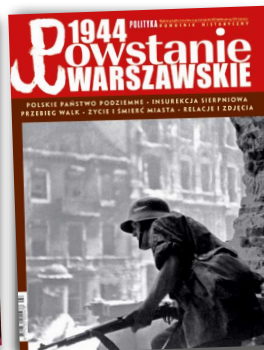
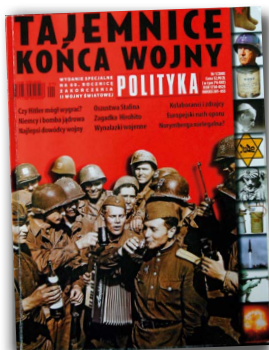
Jerzy Baczyński

REDAKTOR NACZELNY POLITYKI

Leszek Będkowski

REDAKTOR POMOCNIKÓW HISTORYCZNYCH

**O RÓŻNYCH ASPEKTACH DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ
PISALIŚMY TAKŻE W NASTĘPUJĄCYCH „POMOCNIKACH HISTORYCZNYCH”**

Do kupienia na www.sklep.polityka.pl

WIĘCEJ – s. 131

SPIS TREŚCI

Kalendarium 4

Europa. (Nie)pokój

Nie taki Wersal 9
 Iluzje dyplomacji 13
 Jak upadały demokracje 17
 Hitler idzie na wojnę 23
 Stalin nie potrzebuje pokoju 28

Polska. (Nie)pokój

Po śmierci Marszałka 33
 Sojusznicy i wrogowie 37
 Potencjał Odrodzonej 42
 Zbrojne państwo 46
 Jak żyli Polacy? 51

Ku wojnie

Polska na celowniku 59
 Dylematy Józefa Becka 65
 Najście smoka 70
 Jeśli jutro wojna 76

Militaria

Wojsko Polskie 81
 Piechota i artyleria 85
 Kawaleria i broń pancerna 90
 Saperzy i fortyfikacje 93
 Lotnictwo i obrona przeciwlotnicza 95
 Marynarka Wojenna 98
 Wywiad 100
 Dozbrojenie last minute 102
 Plany mobilizacji 104
 Gry wojenne 107
 Porównanie sił 110

Odliczanie

Piąta kolumna 115
 Ta ostatnia niedziela 119
 1 września 124
 Koniec pewnego rozdziału 127

Detale

Plany Dawesa i Younga 15
 Odrodzona Rzeczpospolita 34
 Legion Czechosłowacki 38
 Sojusze Polski 41
 Monopole państwowe 48
 Piękna Helena i Lux-Torpeda 50
 Wolne Miasto Gdańsk 62
 Słynne wypowiedzi 66
 Historia alternatywna:
 Polska u boku Rzeszy 69
 Mundury piechoty 88
 Korpus Ochrony Pogranicza 92
 Warszawa prezydenta Starzyńskiego 123
 Ankieta 1934 r. 129
 Noty o autorach 130

Od wojny do

KALENDARIUM WY

Z LAT 1919–1939

1919

28 CZERWCA ♦ podpisanie **w Wersalu** traktatu pokojowego z Niemcami i powołanie Ligi Narodów.
10 WRZEŚNIA ♦ traktat pokojowy w Saint-Germain-en-Laye pomiędzy Austrią a państwami Ententy.
27 LISTOPADA ♦ traktat pokojowy w Neuilly-sur-Seine pomiędzy Bułgarią a państwami Ententy.
8 GRUDNIA ♦ deklaracja Rady Najwyższej państw Ententy w sprawie przebiegu wschodniej granicy Polski na tzw. linii Curzona.

1920

1 KWIEŚNIA ♦ formalne powstanie **NSDAP** (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników) z przekształcenia małej, lokalnej bawarskiej partii założonej przez Antona Drexlera.
4 CZERWCA ♦ traktat pokojowy w Trianon pomiędzy Węgrami a państwami Ententy.
10 LIPCA ♦ podpisanie układów w Spa, Polska rezygnuje z plebiscytu na Śląsku Cieszyńskim.
11 LIPCA ♦ plebiscyt na Powiślu, Warmii i Mazurach, ok. 3,5 proc. głosów za przynależnością do Polski.
10 SIERPNIA ♦ traktat pokojowy w Sevres pomiędzy Turcją a państwami Ententy (niezrealizowany).
14 SIERPNIA ♦ porozumienie pomiędzy Czechosłowacją a Jugosławią inicjuje tzw. **Małą Ententę**; następne układy dwustronne: 23.04.1921 między Rumunią a Czechosłowacją, 7.06.1921 między Rumunią a Jugosławią; pakt organizacyjny podpisany przez te trzy kraje 16.02.1933.
9 PAŹDZIERNIKA ♦ złamanie postanowień tzw. umowy suwalskiej i wkroczenie do Wilna oddziałów polskich pod dowództwem gen. Lucjana Żeligowskiego. (12.10. utworzenie tzw. Litwy Środkowej; 20.02.1922 sejm wileński proklamuje przyłączenie Wileńszczyzny do Polski).
27 PAŹDZIERNIKA ♦ Rada Ambasad państw Ententy proklamuje **Gdańsk Wolnym Miastem**.

1921

25 STYCZNIA ♦ zawarcie sojuszu wojskowego pomiędzy Francją a Czechosłowacją.
19 LUTEGO ♦ podpisanie w Paryżu polsko-francuskiej umowy politycznej.
21 LUTEGO ♦ podpisanie polsko-francuskiej tajnej konwencji wojskowej.
3 MARCA ♦ podpisanie w Bukareszcie polsko-rumuńskiej konwencji w sprawie przymierza obronnego.
18 MARCA ♦ podpisanie w Rydze polsko-radzieckiego traktatu pokojowego.
20 MARCA ♦ plebiscyt na Górnym Śląsku, 40,4 proc. głosów za Polską.
2 CZERWCA ♦ wybuch III powstania śląskiego.
29 LIPCA ♦ na czele NSDAP staje **Adolf Hitler**.

25 SIERPNIA ♦ podpisanie traktatu pokojowego pomiędzy Niemcami a Stanami Zjednoczonymi.
12 PAŹDZIERNIKA ♦ Rada Ligi Narodów decyduje o podziale Śląska.
7 LISTOPADA ♦ przekształcenie włoskiego Związku Uczestników Wojny w **Narodową Partię Faszystowską** pod wodzą Benito Mussoliniego.

1922

6 LUTEGO ♦ konferencja waszyngtońska ustala wielkość sił morskich USA, Wielkiej Brytanii, Japonii, Francji i Włoch; Japonia de facto uznana za mocarstwo.

wojny DARZEŃ

- 16 KWIETNIA** ♦ układ w Rapallo pomiędzy Rosją Radziecką a Niemcami ustala stosunki dyplomatyczne między oboma krajami.
- 28 PAŹDZIERNIKA** ♦ marsz faszystów na Rzym.
- 30 PAŹDZIERNIKA** ♦ Mussolini premierem Włoch.
- 30 GRUDNIA** ♦ utworzenie ZSRR.

1923

- 11 STYCZNIA** ♦ **okupacja Zagłębia Ruhry** przez Francję i Belgię.
- 15 STYCZNIA** ♦ wcielenie do Litwy Okręgu Kłajpedy (zarządzanego od 1920 r. przez Ligę Narodów).
- 24 LIPCA** ♦ grecko-turecki traktat pokojowy w Lozannie sankcjonuje masowe przymusowe przesiedlenia jako sposób rozwiązywania problemów międzynarodowych; Turcję opuściło 1,3 mln ludności prawosławnej, Grecję ok. 400 tys. muzułmanów.
- 29 PAŹDZIERNIKA** ♦ proklamowanie republiki w Turcji z Mustafa Kemalem (Atatürkiem) jako prezydentem.
- 8 LISTOPADA** ♦ nieudany pucz Hitlera w Monachium.

1924

- 15 STYCZNIA** ♦ podpisanie w Paryżu układu przyjaźni pomiędzy Francją a Czechosłowacją.
- 31 MAJA** ♦ podpisanie w Pekinie rosyjsko-chińskiego układu o wzajemnym respektowaniu interesów i neutralności.
- 16 LIPCA – 16 SIERPNIA** ♦ konferencja londyńska, przyjęcie **planu Dawesa** reformującego spłaty niemieckich reparacji.

1925

- 5-16 PAŹDZIERNIKA** ♦ **konferencja w Locarno** z udziałem przedstawicieli Francji, Anglii, Włoch, Niemiec, Belgii oraz na prawach niepełnoprawnych uczestników

Polski i Czechosłowacji. Tzw. pakt reński praktycznie dowartościowuje pozycję Niemiec w Europie; pierwsze poważne podważenie ustaleń wersalskich i zdezwuowanie świeżo powołanej Ligi Narodów.

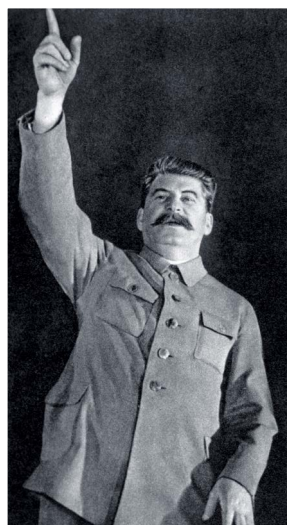
- 12 PAŹDZIERNIKA** ♦ niemiecko-rosyjski układ gospodarczy; m.in. pożyczka dla ZSRR w wysokości 106 mln marek.

1926

- 24 KWIETNIA** ♦ traktat o przyjaźni między ZSRR a Niemcami, zwany też traktatem o wzajemnej neutralności.
- 8 WRZEŚNIA** ♦ przyjęcie Niemiec do Ligi Narodów ze stałym miejscem w Radzie Ligi.

1927

- 1 LUTEGO** ♦ zniesienie Sojuszniczej Komisji Kontroli w Niemczech.
- 27 GRUDNIA** ♦ **XV Zjazd WKPb** ♦ zwycięstwo Stalina nad opozycją trockistowską.

1928

- 27 SIERPNIA** ♦ podpisanie w Paryżu **paktu Brianda-Kelloga** o wyrzeczeniu się wojny w stosunkach między państwami.

1929

- 9 LUTEGO** ♦ podpisanie w Moskwie tzw. **protokołu Litwinowa** (od nazwiska zastępcy komisarza spraw zagranicznych Maksyma Litwinowa): Polska, Rumunia, Estonia, Łotwa i ZSRR postanawia-

ją wprowadzić w życie pakt Brianda-Kelloga.

- 11 LUTEGO** ♦ konferencja w Paryżu skutkuje dalszą redukcją niemieckich reparacji, tzw. **plan Younga**.

1930

- 30 CZERWCA** ♦ wojska francusko-belgijskie opuszczają okupowaną Nadrenię.

1932

- 18 LUTEGO** ♦ proklamowanie przez Japończyków **Mandżukuo** państewka satelickiego na terenach okupowanej od września 1931 r. chińskiej Mandżurii.

- 25 LIPCA** ♦ podpisanie **paktu o nieagresji** pomiędzy Polską a ZSRR.
- 17 LISTOPADA** ♦ statut włoskiej Narodowej Partii Faszystowskiej ostatecznie scala jej funkcjonowanie z aparatem państwowym; Mussolini otrzymuje tytuł duce.

1933

- 30 STYCZNIA** ♦ **Adolf Hitler** **kancelerzem** Niemiec.
- 27 LUTEGO** ♦ pożar Reichstagu w Berlinie.
- 20 MARCA** ♦ powstaje pierwszy oficjalny obóz koncentracyjny w Dachau.
- 23 MARCA** ♦ tzw. ustawa o pełnomocnictwach przyznaje rządowi niemieckiemu prawo uchwalania ustaw mogących odbiegać od konstytucji.
- 27 MARCA** ♦ wystąpienie Japonii z Ligi Narodów.
- 10 MAJA** ♦ publiczne palenie książek w Niemczech.
- 5 LIPCA** ♦ zakaz działalności partii politycznych z wyjątkiem NSDAP.
- 15 LIPCA** ♦ podpisanie w Rzymie tzw. **paktu czterech**: Niemcy, Włochy, Wielka Brytania

i Francja miały się porozumiewać we wszystkich zasadniczych sprawach międzynarodowych.

- 29 PAŹDZIERNIKA** ♦ utworzenie **Falang** hiszpańskiej (od 04.1937 pod przewodnictwem gen. Francisco Franco).
- 12 LISTOPADA** ♦ wybory parlamentarne w Niemczech (NSDAP uzyskuje 92 proc. głosów), połączone z referendum nad wystąpieniem z Ligi Narodów: tak – 95 proc. głosów.
- 14 LISTOPADA** ♦ wystąpienie Niemiec z Ligi Narodów.
- 17 LISTOPADA** ♦ nawiązanie stosunków dyplomatycznych pomiędzy USA a ZSRR.

1934

- 26 STYCZNIA** ♦ podpisanie w Berlinie polsko-niemieckiego układu o niestosowaniu przemocy.
- 9 LUTEGO** ♦ na mocy porozumienia w Atenach powstaje tzw. **Ententa Bałkańska** (Jugosławia, Rumunia, Grecja, Turcja).
- 30 CZERWCA** ♦ tzw. noc długich noży – Hitler rozprawia się z opozycją wewnątrzpartijną.
- 25 LIPCA** ♦ nieudany pucz nazistowski w Austrii, stanowisko zamordowanego kanclerza Engelberta Dollfusa obejmuje Kurt Schuschnigg.
- 2 SIERPNIA** ♦ śmierć prezydenta Paula von Hindenburga; Hitler skupia w swoim ręku oba urzędy i ogłasza się wodzem (führer).
- 12 WRZEŚNIA** ♦ tzw. Ententa Bałtycka, podpisanie w Genewie porozumienia pomiędzy Litwą, Łotwą i Estonią.
- 18 WRZEŚNIA** ♦ przystąpienie ZSRR do Ligi Narodów ze stałym miejscem w Radzie Ligi.
- GRUDZIEŃ** ♦ represje po zabójstwie Siergieja Kirowa rozpoczynają tzw. wielką czystkę w ZSRR; apogeum w latach 1936–38; w 1937 czystka objęła także armię (stracono 3 z 5 marszałków, 13 z 19 dowódców armii, 110 ze 135 dowódców dywizji, kilka tysięcy oficerów).

1935

- 13 STYCZNIA** ♦ plebiscyt w sprawie przynależności państwowej Zagłębia Saary, 90 proc. za włączeniem do Niemiec.

- 16 MARCA** ♦ Niemcy **wypowiadają traktat wersalski** i wprowadzają powszechny obowiązek służby wojskowej.
- 18 CZERWCA** ♦ podpisanie w Londynie niemiecko-brytyjskiego tzw. układu morskiego, sankcjonującego de facto program niemieckich zbrojeń morskich.
- 15 WRZEŚNIA** ♦ uchwalenie tzw. **ustaw norymberskich** dyskryminujących Żydów w III Rzeszy.

- 3 PAŹDZIERNIKA** ♦ **Włochy napadają na Etiopię** (Abisynię), zajęta ostatecznie w 1936.

1936

- 16 LUTEGO** ♦ zwycięstwo wyborcze Frontu Ludowego w Hiszpanii.
- 7 MARCA** ♦ wojska niemieckie **wkracają do Nadrenii**.
- 18 LIPCA** ♦ gen. Franco buntuje się przeciwko republikańskiemu rządowi – wybuch **wojny domowej** w Hiszpanii.
- 24 SIERPNIA** ♦ Liga Narodów ogłasza politykę nieinterwencji w Hiszpanii.
- 22 PAŹDZIERNIKA** ♦ podpisanie w Berlinie tzw. protokołu październikowego inicjującego powstanie **Osi Rzym-Berlin**; podczas przemówienia w Mediolanie 1.11. Mussolini używa po raz pierwszy tego określenia dla zdefiniowania wzajemnych stosunków.
- 25 LISTOPADA** ♦ w Berlinie Niemcy i Japonia podpisują tzw. **pakt antykominternowski** (Komintern – Międzynarodówka Komunistyczna).

1937

- 28 KWIEŚNIA** ♦ niemiecki Legion Condor bombarduje hiszpańską Guernicę.
- 7 LIPCA** ♦ atak Japonii na północne Chiny; zdobycie Pekinu, Szanghaju i 12.12. Nankinu, gdzie wojska japońskie dokonały rzezi mieszkańców (ok. 150 tys. ofiar).

- 8 LIPCA** ♦ podpisanie w Teheranie paktu Bliskiego Wschodu, tzw. **Entente Wschodnia** (Iran, Afganistan, Irak, Turcja).
- 21 SIERPNIA** ♦ podpisanie w Nankinie **chińsko-rosyjskiego paktu o nieagresji**.
- 6 LISTOPADA** ♦ Włochy przystępują do paktu antykominternowskiego.
- 11 GRUDNIA** ♦ Włochy występują z Ligi Narodów.

1938

- 17 MARCA** ♦ po incydencie granicznym ultimatum polskie dla Litwy z żądaniem nawiązania stosunków dyplomatycznych, przyjęte 19.03. przez stronę litewską.
- 13 MARCA** ♦ zabór (**Anschluss**) Austrii przez Niemcy.
- 20 MAJA** ♦ tzw. kryzys majowy w Czechosłowacji dotyczący Niemców Sudeckich – ogłoszenie mobilizacji.
- 22 WRZEŚNIA** ♦ podczas spotkania z Neville Chamberlainem, premierem brytyjskim, w Bad Godesberg Hitler ponawia żądania terytorialne wobec Czechosłowacji, wyznaczając termin przekazania Sudetów na 28.09.

- 29–30 WRZEŚNIA** ♦ **konferencja w Monachium** sankcjonuje faktyczny rozbiór Czechosłowacji.

- 1 PAŹDZIERNIKA** ♦ Niemcy wkracają do czeskich Sudetów.
- 2 PAŹDZIERNIKA** ♦ wojska pol-

skie wkracają na Zaolzie, przyłączone do Polski 11.10. mocą dekretu prezydenta Ignacego Mościckiego.

- 24 PAŹDZIERNIKA** ♦ niemieckie żądania przyłączenia do Rzeszy Wolnego Miasta Gdańska i eksterytorialnej autostrady oraz linii kolejowej przez polskie Pomorze Gdańskie.
- 2 LISTOPADA** ♦ podpisanie tzw. pierwszego arbitrażu wiedeńskiego; Węgry dostają – kosztem Czechosłowacji – południową Słowację i część Rusi Podkarpaciej.
- 9/10 LISTOPADA** ♦ tzw. noc kryształowa, pogromy ludności żydowskiej w Niemczech.
- 19 LISTOPADA** ♦ **autonomia Słowacji**; zmiana nazwy państwa na Czecho-Słowację.

1939

- 13 STYCZNIA** ♦ przystąpienie Węgier do paktu antykominternowskiego.
- 27 LUTEGO** ♦ rządy Francji, Wielkiej Brytanii i Włoch uznają rząd gen. Franco, zrywając stosunki z rządem republikańskim.
- 14 MARCA** ♦ w Bratysławie proklamowano powstanie państwa słowackiego z księdzem Josefem Tiso jako premierem.
- 15 MARCA** ♦ wojska niemieckie wkracają do Czech.
- 16 MARCA** ♦ dekret kanclerza rzeszy o utworzeniu **Protektoratu Czech i Moraw**.
- 15–18 MARCA** ♦ zajęcie Rusi Podkarpaciej przez Węgry; powstanie granicy polsko-węgierskiej.
- 18 MARCA** ♦ podpisanie w Wiedniu niemiecko-słowackiego układu ochronnego (*Schutzvertrag*); Słowacja udostępnia wojskom niemieckim strefę specjalną, m.in. wzdłuż granicy z Polską.
- 18 MARCA** ♦ w stan gotowości bojowej postawiono okręty polskiej marynarki wojennej.
- 22 MARCA** ♦ Niemcy zmuszają Litwę do oddania Okręgu **Kłajpedy**.
- 23 MARCA** ♦ w Polsce zarządzo- no częściową mobilizację, tzw. alarmową.
- 23 MARCA** ♦ podpisanie w Bukareszcie niemiecko-rumuńskiego traktatu gospodarczego, gwarantującego Niemcom daleko idącą kontrolę nad całą rumuńską gospodarką (m.in. monopol na dostawy ropy naftowej).
- 23–31 MARCA** ♦ agresja węgierska na Słowację, zakończona anek-

sją dwu powiatów we wschodniej Słowacji.

- 27 MARCA** ♦ przystąpienie Hiszpanii do paktu antykominternowskiego.
- 28 MARCA** ♦ wojska gen. Franco wkracają do Madrytu; 1.04. Franco ogłasza koniec wojny domowej.
- 31 MARCA** ♦ gwarancje pomocy Wielkiej Brytanii dla Polski w wypadku zagrożenia niepodległości.
- 6 KWIEŚNIA** ♦ ogłoszenie w Londynie polsko-brytyjskiego komunikatu zapowiadającego zawarcie układu, mającego zastąpić jednostronne gwarancje brytyjskie dla Polski.
- 7 KWIEŚNIA** ♦ wkroczenie wojsk włoskich do Albanii.
- 11 KWIEŚNIA** ♦ Hitler podpisuje plan ataku na Polskę, tzw. **Fall Weiss**.
- 13 KWIEŚNIA** ♦ francuski premier Eduard Daladier oświadcza, że Polska i Francja udzielają sobie **wzajemnie gwarancji przeciw agresji**; Anglia i Francja udzieliły także gwarancji Grecji i Rumunii.
- 15 KWIEŚNIA** ♦ apel prezydenta USA Franklina D. Roosevelta do Hitlera i Mussoliniego, wyrażający zaniepokojenie sytuacją w Europie i proponujący obu dyktatorom, aby zagwarantowali pokój wymienionym z nazwy 31 krajom.
- 28 KWIEŚNIA** ♦ w trakcie przemówienia w Reichstagu Hitler wypowiada pakt o nieagresji z Polską i układ morski z Wielką Brytanią, jako odpowiedź na porozumienie polsko-brytyjskie.

- 5 MAJA** ♦ minister spraw zagranicznych Józef Beck podczas mowy sejmowej odrzuca żądania niemieckie.
- 19 MAJA** ♦ minister spraw wojskowych gen. Tadeusz Kasprzycki podpisuje w Paryżu protokół o niezwłocznej po-

Europa

stan na 1 stycznia 1938 r.

mocy Francji dla Polski w razie agresji niemieckiej.

22 MAJA ♦ podpisanie w Berlinie niemiecko-włoskiego układu sojuszniczego (tzw. pakt stałowy).

7 CZERWCA ♦ niemiecki układ o nieagresji z Łotwą i Estonią.

24 LIPCA ♦ list premiera Węgier Pála Telekiego do rządu polskiego z zapewnieniem, że w razie wojny polsko-niemieckiej wykluczone jest wystąpienie Węgier przeciwko Polsce.

SIERPIEŃ ♦ japońskie działania zbrojne przeciwko Mongolskiej Republice Ludowej, bronionej przez wojska radzieckie, zakończone wyparciem Japończyków i podpisaniem rozejmu 16.09.

12-21 SIERPIENIA ♦ podczas brytyjsko-francusko-rosyjskich rozmów delegacji wojskowych strona radziecka wysuwa propozycję wejścia na terytorium Polski w ramach pomocy prze-

ciw agresji niemieckiej; Polska kategorycznie odmawia.

13 SIERPIENIA ♦ w Polsce zarządzono drugą częściową mobilizację alarmową.

23 SIERPIENIA ♦ podpisanie w Moskwie radziecko-niemieckiego paktu o nieagresji i tajnego protokołu dodatkowego (**pakt Ribbentrop-Mołotow**).

25 SIERPIENIA ♦ tajna mobilizacja w Niemczech.

30 SIERPIENIA ♦ ogłoszenie w Polsce powszechnej mobilizacji.

31 SIERPIENIA ♦ Hitler wydaje rozkaz ataku na Polskę; prowadzona goliwicka.

1 WRZEŚNIA ♦ **napaść III Rzeczy** na II RP.

3 WRZEŚNIA ♦ Wielka Brytania i Francja wypowiadają wojnę Niemcom; konflikt nabiera charakteru wojny światowej.

Oprac. Iwona Kochanowska

25 SIERPIENIA ♦ podpisanie w Londynie **polsko-brytyjskiego układu** o wzajemnej pomocy w przypadku wojny.

25 SIERPIENIA ♦ do Gdańska przybywa z wizytą nominalnie szkolny pancernik niemiecki „Schleswig-Holstein”.

Europa. (Nie)pokój

Nie taki Wersal

8

POMOCEK HISTORYCZNY **POLITYKA**

[Kup książkę](#)

Naziści witani w miasteczku w czeskich Sudetach, okupowanych przez Niemcy od października 1938 r. Fotografia z 1 stycznia 1939 r. – pierwszego dnia roku, w którym wybuchła II wojna światowa.

Niemiecka pocztówka z mapą Wielkiej Wojny, ok. 1915 r.

ANDRZEJ GARLICKI

Można śmiało postawić tezę, że najgłębszą przyczyną wybuchu drugiej wojny światowej była źle zakończona pierwsza wojna światowa.

Najtrudniej jest zakończyć wojnę. Sukces militarny jest pierwszym, acz niewystarczającym warunkiem wyjścia. „Wobec pokonanego wroga – stwierdza Henry Kissinger w „Dyplomacji” – zwycięzcy, planując układ pokojowy, muszą znaleźć drogę prowadzącą od nieprzejednania koniecznego dla zwycięzców, do pojednania, bez którego nie można osiągnąć trwałego pokoju. Pokój represyjny z miejsca przekreśla porządek międzynarodowy, bowiem zwycięzców, wyczerpanych już wysiłkiem wojennym, obarcza zadaniem utrzymania w ryzach kraju zdecydowanego układ ten podkopać. Każdy inny kraj, uważający się za pokrzywdzonego, może być pewnym niemal automatycznego poparcia niezadowolonej strony pokonanej”.

KONGRES WIEDEŃSKI. Tę prawdę zrozumie-li uczestnicy obradującego w 1815 r. Kongresu Wiedeńskiego, który uporządkował Europę po klęsce Napoleona i przyniósł jej prawie sto lat pokojowego rozwoju. Wojny, które w tym czasie wybuchły, miały charakter lokalny i dopiero w 1914 r. zaczęła się Wielka Wojna.

Na pierwszym spotkaniu inaugurującym prace Kongresu Wiedeńskiego jako trzeci, po występującym jako gospodarz księciu Metternichu i pruskim kanclerzu księciu Hardenbergu, przemawiał francuski minister spraw zagranicznych Charles Maurice de Talleyrand-Périgord, geniusz dyplomacji, mistrz intrygi, gracz cyniczny, nieprzywiązujący specjalnej wagi do zasad moralnych, niewątpliwie patriota Francji. „Powiedziałem – wspominał – kilka słów o tym, jakim szczęściem dla Francji jest to, że utrzymuje stosunki ufności i przyjaźni ze wszystkimi gabinetami Europy, po czym zwróciłem uwagę, że księciu von Metternich i księciu von Hardenberg wyrwało się pewne wyrażenie należące, jak się zdaje, do innych czasów; jeden i drugi mówili mianowicie o zamiarach mocarstw sprzymierzonych. Oświadczyłem, że mocarstwa sprzymierzone oraz kongres, na którym znajdowałyby się mocarstwa, które nie są sprzymierzone, niezbyt by się, w moich oczach, nadawał do wspólnego i lojalnego rozstrzygnięcia spraw. Powtarzałem z pewnym zdziwieniem, a nawet z ogniem słowa: mocarstwa sprzymierzone... Sprzymierzone – powiedziałem – a przeciw komu? Już nie przeciw Napoleonowi: on jest na Elbie... Już nie przeciw Francji: pokój jest zawarty. Na pewno nie przeciw królowi Francji: jest gwarantem trwałości tego pokoju. Panowie, mówmy szczerze, jeśli są jeszcze jakieś mocarstwa sprzymierzone, to o mnie jest tutaj za dużo”.

Mówił dalej, że jest bodaj jedynym na tej sali, który niczego nie żąda, ale przynosi bardzo wiele. „Obecność – przekonywał – ministra Ludwika XVIII uświęca tu zasadę, na której wspiera się cały porządek społeczny. Pierwszą potrzebą Europy jest na zawsze wykluczyć poglądy, że jakieś prawa mogą być nabyte samym faktem podboju oraz odrodzić świętą zasadę prawowitości, z której wypływają porządek i stałość”.

Zasada prawowitości, czyli legitymizmu, oznaczała nienaruszalność historycznych praw dynastii do tronu, a tym samym bezprawność obalenia monarchy przez poddanych. Był to filar systemu wartości uczestników Kongresu Wiedeńskiego. Wynikało z niego pojednanie z Francją, która była równo-

uprawnionym uczestnikiem obrad. A także zasada równowagi sił. To były trzy elementy konstrukcji, która przez następne stulecie uchroniła Europę od wojny powszechnej.

Ważnym uzupełnieniem aktu końcowego Kongresu Wiedeńskiego był podpisany 26 września 1815 r. w Paryżu akt Świętego Przymierza. Był to pomysł, z którym od dawna nosił się car Aleksander I. W początkowym okresie kształtowania się tej koncepcji miał na nią duży wpływ zaprzyjaźniony z carem książę Adam Czartoryski. Przymierze miało być sojuszem państw przyjmujących Ewangelię za podstawę polityki zagranicznej i wewnętrznej. Nawet monarcha tak katolicki jak cesarz Austrii Franciszek I był tym pomysłem zaskoczony i powiedział Metternichowi, że nie wie, czy pomysł cara dyskutować z radą ministrów, czy ze spowiednikiem.

Mapa przedstawia Europę po Kongresie Wiedeńskim z 1815 r. Kolorami wyróżniliśmy tzw. koncert mocarstw, czyli kraje, które przez następne 100 lat decydowały o losach kontynentu.

Jerzy Skowronek, przedwcześnie zmarły wybitny znawca epoki, stwierdza, że Święte Przymierze „tylko pozornie w swych sformułowaniach trąciło mistycyzmem i religianctwem. W rzeczywistości za pięknymi, ogólnymi odwołaniami się do wskazań Ewangelii i etyki chrześcijańskiej, do ojcowsko-opiekunich zadań władzy pochodzącej od Boga (a nie od suwerennego społeczeństwa) kryły się realne cele polityczne: pełne współdziałanie monarchów w zwalczaniu dążeń buntowniczych, tzn. dążeń poszczególnych społeczeństw do zdobycia praw, udziału we władzy czy wolności narodowej. W myśl zasad Świętego Przymierza, władca uzyskiwał pomoc innych państw przeciw własnemu społeczeństwu, co więcej – areopag Świętego Przymierza interweniował zbrojnie i przywracał porządek nawet bez jakiegokolwiek zaproszenia lub wręcz zmuszał poszczególnych władców do cofnięcia ustępstw czy praw nadanych społeczeństwu”. (W tak zbudowanej Europie opartej na sojuszu trzech państw zaborczych nie było miejsca dla Polski. Szanse jej powrotu na mapę Europy pojawiły się dopiero pod koniec XIX w. i na początku XX w. wraz z kształtowaniem się w Europie sojuszy polityczno-militarnych, które podzieliły zaborców).

Przygotowania Sali Zegarowej francuskiego MSZ do obrad konferencji pokojowej, początek 1919 r.

Konferencja paryska. Wielka Wojna, nazwana później pierwszą wojną światową, wybuchła latem 1914 r. Wzięło w niej udział ok. 70 mln żołnierzy, z których ok. 9 mln poniosło śmierć. 20 mln zostało rannych, co najczęściej oznaczało trwałe kalectwo.

W wyniku tej wojny (zakończonych militarnie w 1918 r.) upadły monarchie Habsburgów, Hohenzollernów i Romanowów; na ich gruzach powstały nowe państwa, zwane państwami wersalskimi. Do polityki europejskiej włączyły się Stany Zjednoczone Ameryki przynosząc swój system wartości. „Ameryka – by przywołać opinię Henry Kissingera – gardziła koncepcją równowagi sił, a praktykę Realpolitik uważała za amoralną. Według Ameryki kryterium porządku międzynarodowego to: demokracja, bezpieczeństwo zbiorowe i samostanowienie, a żadne z tych pojęć nie stało u podstaw dotychczasowych rozwiązań europejskich”.

Pierwszym błędem w budowaniu nowego porządku europejskiego po Wielkiej Wojnie było wyłączenie z tego procesu, z różnych z resztą powodów, Rosji i Niemiec. W Rosji rządili bolszewicy, co traktowano jako stadium przejściowe w procesie przeobrażenia się imperium. Pod pretekstem, że Rosja już wcześniej zawarła pokój z Niemcami i Austro-Węgrami, nie zaproszono jej na paryską konferencję pokojową. Nie zaproszono też pokonanych Niemiec i ich sojuszników. Decyzje konferencji miały im zostać zakomunikowane bez dyskusji.

W ten sposób wyłączono z budowania nowej Europy dwa państwa, których ludność stanowiła ponad połowę ludności Europy. Odrzucając przyjętą na Kongresie Wiedeńskim zasadę pojednania, stworzono front pokrzywdzonych, których porozumienie od początku stanowiło zagrożenie budowanego systemu.

W konferencji pokojowej, która rozpoczęła obrady 18 stycznia 1919 r. w Sali Zegarowej francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, uczestniczyli przedstawiciele 27 państw stowarzyszonych i sprzymierzonych oraz Indie i cztery dominia brytyjskie. Pięć państw (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Francja, Włochy i Japonia) miało status państw o interesach ogólnych. Pozostałe mogły się wypowiadać jedynie w sprawach ich dotyczących.

W praktyce, ponieważ Japonię niezbyt interesowały problemy europejskie, zaś premier Włoch ograniczył swą aktywność do uzyskania południowego Tyrolu, w czym odniósł sukces, i Dalmacji, w czym poniósł

Manifestacja w Berlinie przeciwko ustaleniom traktatu wersalskiego i oddaniu Polsce Górnego Śląska, fot. niedatowana.

Należy zgodzić się z Henry Kissingerem, że klęska traktatu wersalskiego leżała w jego strukturze. „Jego warunki były nazbyt uciążliwe, by prowadzić do pojednania, ale nie dość ostre, by gwarantować trwałe ujarzmienie. Oczywiście nie było łatwe znalezienie równowagi pomiędzy możliwością zjednania a ujarzmienia Niemiec. (...) Paradoxem było to, że traktat wersalski, pomimo swego represyjnego charakteru, powiększał słabość Francji i strategiczną przewagę Niemiec. Przed wojną Niemcy na wschodzie i na zachodzie miały potężnych sąsiadów. Nie mogły prowadzić ekspansji w żadnym kierunku, nie natykając się na jakąś potęgę, na Francję, na Austro-Węgry czy na Rosję. Po traktacie wersalskim Niemcy nie miały już na wschodzie równorzędnego partnera. Wobec osłabienia Francji, rozpadu Austro-Węgier i rewolucji w Rosji przywrócenie dawnej równowagi sił nie było możliwe”.

porażkę – o przyszłości Europy decydowali: Georges Clemenceau, David Lloyd George i Thomas Woodrow Wilson. Mieli liczne sztaby ekspertów i doradców, lecz ostateczne decyzje podejmowali sami. Mieli odmienne cele, co powodowało konieczność kompromisów. Clemenceau dążył do odbudowy potęgi Francji z czasów kardynała Richelieu, co było utopią. Środkiem do tego celu było maksymalne osłabienie Niemiec. Jego brytyjski partner zdecydowanie przeciwstawiał się osłabianiu pokonanych Niemiec, bo podważało to podstawową dla Londynu zasadę równowagi sił na kontynencie. Prezydent Wilson za najważniejsze zadanie uznał utworzenie Ligi Narodów, czyli forum, na którym rozstrzygano by spory pomiędzy państwami, eliminując groźbę wojen. Był też przekonany, że granice państw powinny być wykreślone według zasady etnograficznej, co w Europie Wschodniej i Południowej było praktycznie niemożliwe.

Niedoskonałości tworzonego systemu miała korygować Liga Narodów, której sformułowane w 26 artykułach cele i metody działania stanowiły integralną część podpisanego 28 czerwca 1919 r. z Niemcami traktatu wersalskiego, oraz zamykających I wojnę światową pozostałych traktatów (z Austrią 10 września w Saint-Germain, z Bułgarią 27 listopada w Neuilly oraz z Węgrami 4 czerwca 1920 r. w Trianon). Traktat z Turcją został podpisany 10 sierpnia 1920 r. w Sévres, ale reprezentował ją pozbawiony już władzy rząd sułtański. Dopiero 24 lipca 1923 r. w Lozannie Turcja podpisała nowy traktat pokojowy.

Zepsuty porządek. Układy pokojowe kończące Wielką Wojnę miały charakter represyjny wobec państw pokonanych. Wprowadzono ograniczenia liczności armii, a nawet ich wyposażenia (np. w samoloty, okręty podwodne, czołgi). Zakazano powszechnego obowiązkowego służby wojskowej, nałożono wysokie reparaacje wojenne. Wielu historyków zwraca jednak uwagę na połowiczny charakter tych decyzji. Nie sparażowały one, tak jak po II wojnie światowej, możliwości odrodzenia się niemieckiego ekspansjonizmu, wywołując jednocześnie głębokie poczucie krzywdy, które stanowiło pożywkę dla tendencji odrzucających system wersalski. Niemcy zostały upokorzone, lecz nie spacyfikowane. Art. 231 traktatu obarczył wyłącznie je odpowiedzialnością za wybuch wojny, co było sprzeczne z prawdą. Niemcy, nie bez racji, nazywali ten artykuł „kłamstwem o winach wojennych”.

Europa powersalska

- państwa nowo powstałe
- pozostałe ważniejsze zmiany terytorialne
- państwa, z którymi podpisano odrębne traktaty pokojowe

Powstała po wojnie Polska była zbyt słaba, by zastąpić Rosję, stwarzając jednocześnie przez sam fakt swego istnienia zachętę dla Niemiec i Rosji, by podzielić się jej terytorium. Polska była niewątpliwym beneficjentem traktatu wersalskiego, ale jednocześnie znalazła się pomiędzy dwoma mocarstwami kontestującymi system wersalski.

Herald Nicolson, brytyjski uczestnik konferencji pokojowej, napisał: „Zebraliśmy się w Paryżu pewni, że ustanowimy nowy porządek świata. Wyjechaliśmy przekonani, że nowy porządek zepsuł jedynie stary”.

Cios zza oceanu. Cios porządkowi konstruowanemu w Paryżu zadały Stany Zjednoczone. Zgodnie z amerykańską konstytucją prezydent zawiera

traktaty, a współodpowiedzialny za politykę zagraniczną Senat musi je akceptować. Wilson zdawał sobie sprawę, że czeka go ostra walka, ale chyba nie przypuszczał, że będzie tak bezwzględna. „Każdy chwyt wrogów Ligi i Wilsona – stwierdza Stanisław Sierpowski – był dobry, jeśli był skuteczny. Kolega partyjny prezydenta James A. Reed pytał ludzi z Południa, jak mogą w ogóle zgodzić się na Ligę w 90 proc. złożoną z mieszaniny państw zamieszkałych przez Murzynów i hiszpańskich Mulałów. Czyżby chcieli zgodzić się, by ta uboga ludność miała głos równy Stanom Zjednoczonym? Kiedy indziej znów straszono Amerykanów reakcyjnym, katolickim w ogromnej przewadze charakterem Ligi czy rzekomo łatwą do przewidzenia inwazją Azjatów”.

Prezydent postanowił odwołać się do amerykańskiej opinii publicznej. 3 września 1919 r. rozpoczął wielką podróż po Stanach Zjednoczonych zaplanowaną na prawie miesiąc. Było to niesłychanie męczące przedsięwzięcie, które zakończyło się wylewem i paraliżem lewej strony ciała, co na kilka miesięcy wyeliminowało go z walki politycznej.

Determinacja przeciwników Ligi Narodów wynikała z silnej tradycji amerykańskiego izolacjonizmu. Zaangażowanie się Stanów Zjednoczonych w wojnę europejską przyniosło – zdaniem izolacjonistów – jedynie skutki ujemne. Ratyfikowanie traktatu wersalskiego i tym samym przystąpienie do Ligi Narodów utrwaliłoby amerykańską obecność w Europie z wszystkimi negatywnymi tego konsekwencjami. „Izolacjoniści – stwierdza Sierpowski – niezależnie od występujących między nimi różnic, stali na stanowisku, że położenie geograficzne, rozległość terytorium, bogactwo oraz potencjał gospodarczo-militarny Stanów Zjednoczonych są wystarczającymi gwarantami bezpieczeństwa państwa. Wszelkie alianse, zwłaszcza z państwami Europy, pokazywano jako angażowanie się w interesy niepewne, mało efektywne, obarczone zbyt dużym ryzykiem”.

19 marca 1920 r. odbyło się posiedzenie Senatu. Do wymaganej większości zabrakło 7 głosów. Można powiedzieć, że w ten sposób przetrącono kręgosłup Lidze Narodów, idei prezydenta Wilsona.

Rapallo, pierwszy pakt

wykluczonych. System wersalski miał zapewnić zwycięzcom przewagę nad pokonanymi. Wykluczał kraje pokonane z budowania Ligi Narodów, dopuszczając ich przyjęcie w późniejszym okresie. Poza Niemcami, do państw, które uważały się za pokrzywdzone, należały Węgry, Bułgaria, Austria, Turcja i oczywiście Rosja. Już w 1921 r. Berlin dał Moskwie do zrozumienia, że jest zainteresowany nawiązaniem bliższych kontaktów. Chodziło o wznowienie stosunków dyplomatycznych, intensyfikację stosunków handlowych i ewentualną współpracę wojskową, która pozwoliłaby obejść narzucane Niemcom ograniczenia. W następnym roku, w kwietniu, udając się na konferencję ekonomiczną do Genui, radziecki minister spraw zagranicznych Gieorgij Cziczerin za-

trzymał się w Berlinie i rozmawiał z kanclerzem Josephem Wirtem oraz ministrem spraw zagranicznych Waltherem Rathenau. Treści rozmów nie ujawniono, lecz biegli w polityce zdawali sobie sprawę, że coś się szykuje.

16 kwietnia 1922 r. delegacja niemiecka na konferencję w Genui otrzymała kwadrans po pierwszej w nocy telefoniczne zaproszenie do pobliskiego Rapallo, gdzie zamieszkiwała delegacja radziecka. Rezultatem był sensacyjny komunikat stwierdzający nawiązanie stosunków dyplomatycznych i konsularnych, wzajemną rezygnację z wszelkich roszczeń finansowych z okresu wojny i powojennego, równouprawnienie w stosunkach gospodarczych.

Układ w Rapallo był porozumieniem dwóch państw wykluczonych z systemu wersalskiego; stanowił potencjalne zagrożenie porządku europejskiego.

Mussolini, pierwszy triumf rozgoryczonych.

W pół roku po Rapallo we Włoszech doszedł do władzy Benito Mussolini. Włochy należały do państw zwycięskich w wojnie, ale zapłaciły za to ogromną cenę. Ponad 600 tys. żołnierzy poległo, prawie milion odniosło rany, z czego 200 tys. zostało inwalidami. Kraj był w ruinie. Za przystąpienie do wojny Włochom obiecano Istrię i Dalmację, ale prezydent Wilson obietnic tych nie uznał.

28 marca 1919 r. w Mediolanie grupa byłych żołnierzy utworzyła Związek Włoskich Kombatantów (*Fasci Italiani di Combattimento*). *Fasci* oznacza związek i od tego słowa wywodzi się nazwa faszyzm. (Później wywodzono tę nazwę, całkowicie bezzasadnie, od słowa *fascēs*, oznaczającego różgi liktorskie, będące symbolami władzy w starożytnym Rzymie).

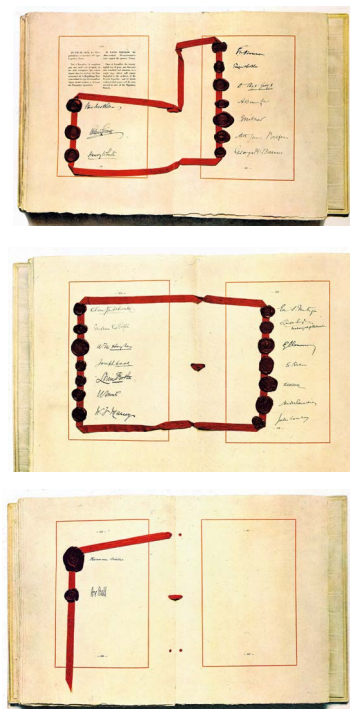
W wyborach parlamentarnych, które odbyły się jesienią 1919 r., faszyści zdobyli 20 mandatów, ale startujący w Mediolanie Mussolini wybory przegrał. Wszedł do parlamentu w wyborach 1921 r., w których faszyści zdobyli 35 mandatów. Siłą znaczącą stawali się jednak nie dzięki rosnącej reprezentacji parlamentarnej, lecz rozbudowie Narodowej Partii Faszystowskiej, bezwzględności działań jej bojówek i postępującej słabości aparatu państwowego.

16 października 1922 r. wezwano oddziały milicji faszystowskiej do marszu na Rzym. Różnie oceniana jest liczebność czarnych koszul (od koloru bluz organizacyjnych), które w tej akcji uczestniczyły (od 14 do 33 tys.). Zdecydowała jednak nie ich liczebność, lecz postawa króla Wiktora Emanuela III, który nie zgodził się na wprowadzenie stanu oblężenia, przyjął dymisję rządu i powierzył misję utworzenia gabinetu Mussoliniemu. W sposób bezkrwawy faszyści zdobyli władzę. Jedną z pierwszych ich decyzji była zmiana prawa wyborczego. Ten zabieg dał im w wyborach w 1924 r. większość.

Wizja Focha. Historycy na ogół są zgodni, że system wersalski nie wytrzymał próby czasu. Spory dotyczą przede wszystkim przyczyn i chronologii. Ale pierwszym krytykiem był marszałek Ferdynand Foch, głównodowodzący wojsk alianckich, który powiedział tuż po zakończeniu konferencji paryskiej: „To nie jest żaden pokój. To tylko zawieszenie broni na okres dwudziestu lat”.

Jeśli zgodzić się z tą opinią, to wojna, która zaczęła się w 1914 r., trwała, z dwudziestoletnią przerwą, do 1945 r.

ANDRZEJ GARLICKI

Podpisy pod traktatem wersalskim.

Iluzje dyplomacji

Architekci powersalskiej Europy szybko zdali sobie sprawę z ułomności porządku przyjętego na kontynencie po Wielkiej Wojnie. Leczyli jednak objawy, nie przyczyny.

ANDRZEJ GARLICKI

Odrzucenie przez Stany Zjednoczone dokumentów końcowych konferencji pokojowej w Paryżu, co oznaczało pozostanie poza strukturami Ligi Narodów, stanowiło wyrwę w systemie wersalskim, której załatanie było niemożliwe. Liga pozbawiona była elementu siły, więc nakładane przez nią sankcje gospodarcze miały niewielkie znaczenie.

Paul Kennedy, autor książki „Mocarstwa świata”, omawiającej przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000, zwraca uwagę, że przed wybuchem Wielkiej Wojny „prorocy polityki światowej nie mieli żadnych wątpliwości, że scena międzynarodowa będzie pod coraz większym wpływem – jeśli nie wręcz dominacją – trzech mocarstw o rosnącej potęgzie: Niemiec, Rosji i Stanów Zjednoczonych. Tymczasem pierwsze z tych mocarstw poniosło zdecydowaną klęskę, drugie załamało się, stało się sceną rewolucji i następnie pod przywództwem bolszewików wycofało się w izolację, trzeciemu zaś – chociaż ok. 1919 r. stało się najwyraźniej najpotężniejszym państwem świata – również udało się wycofać z centrum sceny politycznej. W konsekwencji odnosi się wrażenie, że w latach dwudziestych i nawet później sprawy międzynarodowe ogniskowały się albo wokół działań Francji i Wielkiej Brytanii – mimo iż oba te mocarstwa wyszły z pierwszej wojny światowej poważnie osłabione – albo wokół debat Ligi Narodów, w których czołową rolę odgrywali francuscy i brytyjscy mężowie stanu. (...) Historia dyplomatyczna tego okresu koncentruje się niemal wyłącznie na francuskich dążeniach do zabezpieczenia się przed przyszłym odrodzeniem się potęgi Niemiec”.

Niemieckie odszkodowania. Do ostrego konfliktu doszło w sprawie niemieckich odszkodowań. Traktat wersalski je przewidywał, lecz nie określono wówczas ich wysokości. Dopiero w styczniu 1921 r. alianci zakomunikowali rządowi niemieckiemu, że składać się one będą z 42 rocznych rat, rosnących do 6 mln marek w złocie w latach 1932–1963 oraz równowartości 12 proc. eksportu niemieckiego. Były to żądania rujnujące gospodarkę niemiecką, więc Berlin je odrzucił. 11 stycznia 1923 r. Francja podjęła w odpowiedzi decyzję o okupacji Zagłębia Ruhry, która jednak okazała się jedynie pustą demonstracją siły. Francja pilnie potrzebowała niemieckich odszkodowań, bo bez nich nie była w stanie spłacić swego ogromnego zadłużenia w Stanach Zjednoczonych.

Rząd niemiecki wezwał mieszkańców Zagłębia do biernego oporu licząc, że w ten sposób unieruchomione zostaną za-

Warzywniak w czasach kryzysu ekonomicznego (w środku koszyk na banknoty). Niemcy, ok. 1920 r.

kłady przemysłowe, transport, urzędy. Tym, którzy odmawiali pracy dla okupanta, władze niemieckie wypłacały pensję, co oczywiście rujnowało finanse Rzeszy i powodowało hiperinflację. W listopadzie 1923 r. wyniosła ona, w porównaniu z listopadem poprzedniego roku, ok. 30 mld proc. (w Polsce w tym samym mniej więcej czasie – 36 tys. proc.)!

Władze okupacyjne musiały sprowadzać francuskich robotników, kolejarzy, urzędników, co znacznie podrażało koszty, a efekty i tak były nader znikome. Można powiedzieć, że obie strony miały świadomość, iż dotychczasowa polityka nie przynosi spodziewanych rezultatów.

Manewr Stresemanna. 13 sierpnia 1923 r. na czele rządu niemieckiego stanął jeden z najwybitniejszych, jak się okazało, polityków niemieckich, wywodzący się z prawicowej Deutschnationale Volks-Partei Gustav Stresemann. Obejmował urząd w fatalnej dla Niemiec sytuacji. Istniała realna groźba prawicowych i komunistycznych zamachów stanu, polityka biernego oporu wobec okupacji Zagłębia Ruhry wyczerpała swe możliwości, nastroje w Niemczech pogarszały się.

Jedną z pierwszych decyzji Stresemanna było przerwanie biernego oporu, co było warunkiem do podjęcia rozmów z Francją. Wprowadził też stan wyjątkowy i wystąpił do parlamentu o nadzwyczajne pełnomocnictwa, które otrzymał. W październiku 1923 r. Reichswiera wkroczyła do Saksonii i usunęła lewicowy rząd. Wkrótce to samo stało się w Turynii. Stłumiono też protest robotników Hamburga przeciwko postępowaniu wojska. 8 listopada 1923 r. przywódca niemieckiej Naro-

Banknot o nominale 10 mln marek, wprowadzony do obiegu 22 sierpnia 1923 r., świadectwo szalejącej inflacji w Niemczech.

dowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotniczej Adolf Hitler podjął w Monachium próbę puczu. Wsparł go jeden z wielkich dowódców niemieckich z czasu wojny gen. Erich Ludendorff, natomiast mieszkańcy Monachium zachowali obojętność. Po salwie policyjnej było 14 zabitych. Hitler został skazany na pięć lat. Karę odbywał w luksusowych warunkach i po roku był już wolny. W więzieniu podyktował I tom „Mein Kampf” („Moja walka”). Ta, jak napisał biograf Hitlera Allan Bullock, „książka wyjątkowo odrażająca w swym języku, tonie, przede wszystkim treści” stała się biblią niemieckich faszystów.

Locarno, pakt reński. Stresemann nie zamierzał rezygnować z możliwości, które dawał układ w Rapallo (nawiązanie stosunków niemiecko-sowieckich, patrz poprzedni artykuł) w zastraszaniu zachodnich demokracji, lecz za główny cel uznał wprowadzenie Niemiec, jako równoprawnego partnera, do koncertu mocarstw europejskich. Za nieskuteczną uznał dotychczasową politykę odrzucania dyktatu wersalskiego. Uważał, że należy ją zastąpić polityką wypełniania jego ram świeżymi treściami. Uważał, że póki Niemcy są słabe, muszą godzić się z postanowieniami traktatu wersalskiego, oczekując za lojalność satysfakcji w postaci uchylecia najbardziej uciążliwych jego treści. Była to wymagająca dużej zręczności polityka, wykorzystująca sprzeczności pomiędzy zasadami, które głosiły Francja i Wielka Brytania, a warunkami traktatu.

Największym sukcesem owej polityki był podpisanie w październiku 1925 r. w szwajcarskim Locarno traktat zwany paktem reńskim. W konferencji, która go przygotowała, uczestniczyli ministrowie spraw zagranicznych Francji, Wielkiej Brytanii, Włoch, Belgii i Niemiec. Znaleźli się tam też szefowie dyplomacji Polski i Czechosłowacji, lecz nie brali udziału w obradach przy głównym stole.

Sygnatariusze paktu gwarantowali nienaruszalność granic pomiędzy Francją a Belgią a Rzeszą oraz wyrzekali się wobec siebie agresji. Belgia wyrzekała się neutralności. W Locarno podpisano też układy arbitrażowe, które Rzesza zawarła z Francją, Belgią, Polską i Czechosłowacją, oraz układy gwarancyjne Francji z Polską i Czechosłowacją, potwierdzające so-

Locarno, niemiecka delegacja na schodach Pałacu Sprawiedliwości. Z przodu od lewej Gustav Stresemann i kanclerz Hans Luther. 16 października 1925 r.

jusze i zobowiązania na wypadek niemieckiej agresji, ale poddające je procedurze Ligi Narodów.

„Locarno – zdaniem znawcy dziejów dyplomacji Henryka Batowskiego – było wielkim sukcesem Niemiec, a osobistym Stresemanna. Dla Francji okazało się w rezultacie iluzją. Dla Polski i Czechosłowacji było gorzkim unaocznieniem faktu, że odtąd granice w Europie dzielą się na nienaruszalne i na takie, którym tej cechy nie przyznano”.

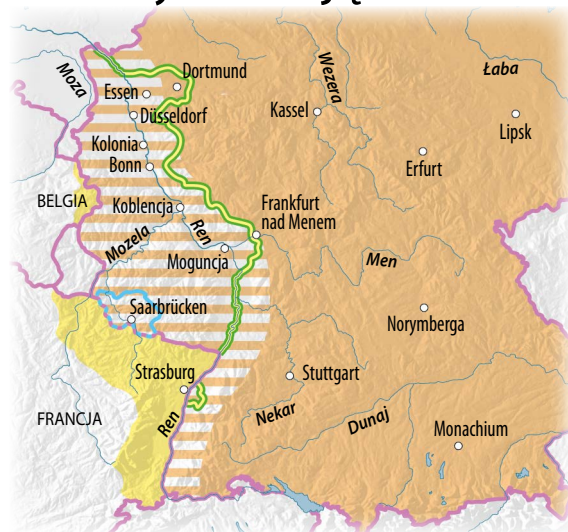
Henry Kissinger uważa, że zadowolenie polityków zachodnich z podpisanego w Locarno traktatu „jest świadectwem rozmiarów demoralizacji i zamętu wywołanego pomieszaniem nowych i starych poglądów na sprawy międzynarodowe. To uznanie bowiem oznaczało pośrednio, że traktat wersalski kończący zwycięską wojnę nie może być wcielony w życie zgodnie z warunkami zwycięzców, a Niemcy wywalczyli sobie możliwość podporządkowania się jedynie tym warunkom, które godziły się potwierdzić. W tym też sensie odmowa Stresemanna uznania wschodnich granic Niemiec była groźnym sygnałem. Wielka Brytania odmawiała udzielenia gwarancji nawet traktatom arbitrażowym”.

Kissinger uważa też, że w Locarno została zdezuuowana Liga Narodów. „Jeśli bowiem na zasadzie zbiorowego bezpieczeństwa można było polegać, to Locarno było niepotrzebne. A jeśli było ono niezbędne, to, z definicji, Liga Narodów okazywała się instytucją pozbawioną możliwości zapewnienia bezpieczeństwa nawet czołowym krajom założycielskim”.

Jesienią 1925 r. w zachodnich stolicach zapanowała jednak euforia. Nareszcie – wydawało się – otworzyły się perspektywy pokojowego rozwoju Europy. I nie przejmowano się tym, że tylko zachodniej. Architekci nowej polityki: Gustav Stresemann, Aristide Briand i Austen Chamberlain, podzielili się pokojową Nagrodą Nobla. We wrześniu 1926 r. Niemcy zostały przyjęte do Ligi Narodów i otrzymały stałe miejsce w jej Radzie.

Polskie niepokoje. W Polsce Locarno zostało uznane za porażkę. Kilka miesięcy wcześniej, w lipcu, rozpoczęła się polsko-niemiecka wojna celna. Berlin miał nadzieję, że w ten sposób osłabi Polskę, do której wrogości nie ukrywano. Poczucie zagrożenia wzrosło w Polsce, gdy 24 kwietnia 1926 r. został podpisany w Berlinie układ o neutralności i nieagresji pomiędzy

Niemcy wracają nad Ren

Granice ustanowione przez traktat wersalski

Ziemie utracone przez Niemcy

Tereny okupowane przez Ententę (do 1930 r.)

Kraj Saary (plebiscyt na korzyść Niemiec w 1935 r.)

Obszar zdemilitaryzowany do 1936 r. (wejście Wehrmachtu)